

Чистоколяний Я. В.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії держави та права,
конституційного права та державного управління
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN CONSTITUTIONAL LAW UKRAINE AND EU COMPARATIVE ASPECT

У статті досліджуються філософсько-правові підходи до визначення змісту поняття прав і свобод людини, з'ясовуються відмінності між їх розумінням у «соціалістичній» і західній юриспруденції. Виявляються основні риси інституту прав людини у праві Європейського Союзу, насамперед у Хартії Основних прав Європейського Союзу. Здійснений загальний порівняльний аналіз дав змогу встановити головні відмінності між інститутами права людини в конституційному праві України та Європейського Союзу.

Ключові слова: верховенство права, права людини, людська гідність, рівність, захист прав людини, євроінтеграція.

В статье исследуются философско-правовые подходы к определению содержания понятия прав и свобод человека, выясняются различия между их пониманием в «социалистической» и западной юриспруденции. Выявляются основные черты института прав человека в праве Европейского Союза, прежде всего в Хартии Основных прав Европейского Союза. Проведенный общий сравнительный анализ позволил установить главные различия между институтами права человека в конституционном праве Украины и Европейского Союза.

Ключевые слова: верховенство права, права человека, человеческое достоинство, равенство, защита прав человека, евроинтеграция.

The article investigates the philosophical and legal approaches to the definition of what constitutes human rights and freedoms investigated the differences between their understanding of the “socialist” and western jurisprudence. So too the main features of the institute of human rights in EU law, before all in the Charter of Fundamental Rights Yevropeyskho Union. Committed overall comparable analysis made it possible to establish the main differences between the institutions of human rights in the constitutional law of Ukraine and the EU.

Key words: rule of law, human rights, human dignity, equality, human rights, European integration.

Проблема конституційно-правового регулювання прав і свобод людини в Україні ніколи не втрачала своєї актуальності. Вона охоплює питання щодо способів їх нормативного закріплення в конституційному та поточному законодавстві так само, як і механізмів реалізації, гарантій, забезпечення, просування й захисту. Доказом важливості та актуальності теми в сучасний період серед інших є, наприклад, затверджена Указом Президента від 25 серпня 2015 р. Національна стратегія у сфері прав людини [16].

У цьому контексті варто також указати й на офіційний курс євроінтеграції України, котрий у далекій перспективі має на меті набуття певного членства в Європейському Союзі (далі – ЄС, Євросоюз, Союз). Ураховуючи роль інституту прав людини як основи правопорядку ЄС, з теоретичного і практичного поглядів є надзвичайно важливим порівняльний аналіз інститутів прав людини в конституційному праві України та Євросоюзу. Принаймні це допоможе точніше зрозуміти наше місце в системі цивілізаційно-правових координат і можливі напрями подальшого вдосконалення конституційного права держави.

Отже, визначена назвою статті проблема має ознаки теоретичної і практичної актуальності. Її дослідження сприяє поглибленню знань стосовно прав і свобод людини, необхідності їх дотримання як найважливішої запоруки формування правової держави та громадянського суспільства.

Конституційно-правовий інститут прав і свобод людини привертає і привертає увагу дослідників. Йому присвячуються глави та розділи підручників, окремі монографії й наукові статті. Із тих, що побачили світ останніми роками, доцільно пригадати праці Р. Демківа, С. Головатого, В. Лутковської, Н. Мішиної, П. Рабіновича, О. Скрипнюка, О. Совгирі О. та ін. Цікавий матеріал із теми статті міститься також у колективній монографії, написаній колективом авторів-співробітників лабораторії дослідження теоретичних проблем прав людини юридичного факультету Львівського національного університету «Права людини і оновлення Конституції України» (2011 р.) [12]. Зрозуміло, автори не залишили поза увагою й проекти змін і доповнень до Конституції України, насамперед Проект розділу II, напрацьований Робочою групою з прав людини (30 червня 2015 р.) [13].

Серед закордонних правників, котрих цікавлять питання стосовно конституційно-правового регулювання в Україні, можна пригадати статтю Г.Х. Стентона (Gregory H. Stanton). Його стаття «Демократизація в Україні: Конституції і верховенства права» [10], на нашу думку, зберігає наукову актуальність і на сьогодні. Написана ще на початку 90-х рр. минулого століття, вона враховувалася творцями чинної Конституції. Але, імовірно, не всі положення, висловлені професором, були належним чином з'ясовані й використані. Але це не означає, що з усіма ними можна погодитися.

Дослідники інституту прав людини в конституційному праві України в контексті права ЄС спромоглися дійти певних важливих висновків, які враховувалися й автором статті. Серед них, скажімо, зроблений Н. Мішиною висновок про те, що Конституція України більше зосереджена на формуванні функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування [11, с. 14]. «Відповідно, Європеїзацію конституційного права зосереджено в цих сферах» [11, с. 14]. Що ж до прав і свобод людини, то, на її думку, не тільки гарантії, а й самі права не завжди відповідають європейським нормам. До того ж істотно відстає конституційно-правове закріплення найновіших прав людини («четвертого покоління»), ускладненою є реалізація приписів, наявність стандартів, збіжних текстуально з європейськими, тощо. Вочевидь, має право на існування й зауваження С. Головатого про домінування у правовій свідомості й суспільства, і науковців розуміння прав людини як певних можливостей для задоволення своїх інтересів, котрі надаються державою. Заслужують на увагу й інші судження цього відомого правознавця стосовно закріплення прав людини в Конституції, зміни назви розділу II на «Права людини» (Human Rights) тощо [3]. Можливо, одним із перших у вітчизняній юриспруденції С. Головатий здійснив спробу з'ясувати співвідношення понять «природні права» людини та «цивільні права» [6].

Розглядаючи проблеми прав людини в контексті права ЄС, автор звертався й до наукових розробок європейських учених. Зрозуміло, що їх величезна кількість змушує утримуватися від усеохопних висновків та оцінок.

Із праць, переглянутих нами, можна вказати на монографію угорського дослідника М. Варги (Marton Varju) «Право прав людини Європейського Союзу» [2], статті С. Дуглас-Скотта [4], М. Арден [1], деякі розділи з теоретико-правових проблем прав людини. У цьому ряду варто виділити й роботу американських учених «Права людини в Європі. Коментар Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу» [9].

Названі праці західних науковців суттєво відрізняються від досліджень як українських, так й інших пострадянських правників. По-перше, високим рівнем філософського й теоретико-правового обґрунтування своїх висновків. По-друге, тісним зв'язком із судовою практикою. Той же М. Варга зазначав, що «розуміння прав людини в праві ЄС є передусім досягненням судової інтерпретації» [2, с. 1].

Актуальність проблеми і ступінь її дослідження дають підстави вважати, що метою статті є доповнення арсеналу знань вітчизняної юридичної науки стосовно прав і свобод людини в конспекті Конституційного права України та ЄС. Перед нами стоять такі завдання, вирішення яких дасть змогу наблизитися до мети. По-перше, з'ясування концептуальних складових поняття прав людини чи морських прав "(Human Rights)", по-друге, огляд основних джерел права прав людини ЄС і визначення змісту останніх. По-третє, загальний порів-

няльний аналіз указаних конституційно-правових інститутів України та ЄС.

Розглядаючи питання про доктринальне розуміння прав і свобод людини, зазначимо, що загалом у теорії склалися два основних напрями. Перший, властивий соціалістичній юриспруденції, хоча не тільки їй; другий – західний, котрий сформувався в межах євроатлантичної цивілізації. Згідно з першим, права і свободи людини – це встановлені державою правові можливості для задоволення нею своїх законних інтересів, котрі, у свою чергу, підпорядковуються державному інтересу та її ідеологічній меті. Тобто, мова йде про певний «дарунок» держави. Із цим пов'язуються й такі особливості, як надмірна регламентація прав і свобод, невизнання їх природними й невідчужуваними, наявність великої кількості того, що Г. Стентон назвав "Claw-back clauses", тобто застережень, котрі давали державі нібито «законні» підстави для обмеження нею «дарованих» прав і свобод. Останнє певною мірою нівелювало такий, можливо, позитивний момент у цій концепції, як намагання зіставляти принаймні соціально-економічні, позитивні права з реальними можливостями держави їх забезпечити.

Західний підхід, на відміну від попереднього, виходить із визнання природності й невідчужуваності вказаних прав, належності їх людині за фактом її буття як людської істоти. Особливо детально вказаний підхід розроблено в так званій «природничій концепції» людських прав і свобод (Naturalistic Conception of Human Rights). Її прибічники водночас склали відповідні переліки цих прав, які в основному відповідають закріпленню у міжнародних договорах. Певними особливостями відрізняється від «природничої» так звана «політична концепція» (Political Conception of Human Rights). До речі, серед її засновників є відомий на заході політичний філософ Дж. Роулз (John Rauls). Запозичуючи багато чого з інтелектуального ресурсу «природничої концепції», її розробники поєднують розуміння прав і свобод людини з нормальним функціонуванням суспільства, з можливостями «суспільної кооперації»: вони, зазначає Дж. Роулз, становлять необхідні умови для будь-якої системи суспільної кооперації». Коли ці свободи регулярно порушуються, ми маємо свавілля, систему рабства й жодної кооперації [8]. На нашу думку, це плідна ідея, оскільки вона поєднує права і свободи людини з таким їх використанням і реалізацією, коли забезпечується «кооперація», нормальне функціонування суспільства з максимально можливою економією сил, коштів і ресурсів. Звідси й розуміння взаємозв'язку прав і обов'язків, поперед усе обов'язку не шкодити правам других осіб, соціальним групам і суспільству загалом. У міжнародному аспекті забезпечення прав людини обмежує виправдані причини війни; установлює ліміти режиму зовнішньої автономії, "internal autonomy" або суверенітету [8].

Це, зрозуміло, загальний огляд західного розуміння прав людини. Тут важливо занотувати, що вони насправді обґрунтовуються філософськими, ре-

лігійними, моральними постулатами, зумовлюються характером правової культури. Коли в Декларації незалежності США (1776 р.) стверджується, що всі люди створені рівними й наділені Творцем (а не державою) деякими невідчужуваними правами, до яких належить життя, свобода і прагнення до щастя, то домислюється, що ці люди знають про такий «дарунок» Всевишнього. А коли не знають, то важко говорити про «природність» і «невідчужуваність» невідомих для них «прав». Як свідчить досвід, таке розуміння притаманне членам західної цивілізації.

З нормативного погляду найбільш детально права та свободи людини визначені й класифіковані в європейському праві, зокрема праві прав людини Європейського Союзу. Воно становить надбудовну частину над національним конституційним правом держав-членів. Якщо його нормативні положення закріплені або санкціоновані установчими договорами, вони набувають верховенства щодо національного конституційного. У наш час стосовно цього питання основними є постанови ст. ст. 2 і 6 Договору про Європейський Союз (у редакції Лісабонського договору 2007 р.) [5]. Згідно зі ст. 2 Договору, Союз оснований на цінностях поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави й дотримання прав людини. Ці цінності є спільними для держав-членів у межах суспільства, яке характеризується плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю та рівністю жінок і чоловіків. Їх закріплено у Хартії ЄС про основні (фундаментальні) права, адаптованій 12 грудня 2007 р., що має однакову з Договорами юридичну силу (до цього Хартія 2000 р. належала до «м'якого» права). Водночас п. 2 ст. 6 засвідчив приєднання ЄС загалом як суб'єкта міжнародного права до відомої Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод із указівкою (п. 3 ст. 6) про те, що основні права, як вони гарантовані вищевказаною Конвенцією і як вони впливають зі спільних для держав-членів конституційних традицій, входять до змісту права Союзу як загальні принципи.

Отже, з названих джерел основоположним варто вважати Хартію основних прав ЄС. Її призначення від самого початку полягало в тому, щоб систематизувати й підтвердити основні права та свободи, а також межі правового статусу особи, котрі були визнані в інших розділах права ЄС (включаючи договори й Конвенцію 1950 р.) [7].

У Хартію були включені й деякі нові права (так зване «четверте покоління» прав особи та право на хороше управління – good governance). Вона відрізняється способами систематизації. У її основу покладено гідність людини не тільки як окрему самостійну цінність, а і як фундаментальну засаду інших цінностей, а також окремі цінності, на захист яких спрямовуються права та свободи. Отже, відповідно до цінностей, Хартія ділиться на глави: I «Людська гідність» (ст. ст. 1–5), II «Свободи» (ст. ст. 6–19), III «Рівність» (ст. ст. 20–26), IV «Солідарність» (ст. ст. 27–38). У главі V «Громадянство» (ст. ст. 36–46) містяться права, користування якими, за за-

гальними правом, пов'язане з громадянством Союзу. Главу VI «Правосуддя» (ст. ст. 47–50) становлять норми, які спрямовані на захист і гарантії прав людини, а главу VII «Загальні положення» (ст. ст. 51–54) – норми, що визначають сферу застосування Хартії, зокрема критерії допустимості обмеження прав і свобод без шкоди для їх «основного змісту», забороняють зловживання правом тощо [5].

Засадами нормативного поняттям Хартії, як ми вказали, є «людська гідність», котра поєднується з поняттям «рівність» (“equality”), що є доволі багатозначним. У праві Європейського Союзу «гідність» визнається загальним принципом, основою всіх людських прав, хоча водночас вона визначається і власними складовими (до речі й у Хартії у ст. ст. 1–5). Найчастіше це поняття застосовується в таких аспектах: заборона всіх видів негуманного поводження (treatment), смертної кари, приниження або презирливого ставлення до особи; гарантування особі можливостей індивідуального вибору (choice) без завдання шкоди гідності інших і умов для самореалізації (скоріше, негативний обов'язок не заважати), визнання, що захист ідентичності й культури групи є суттєвим для захисту гідності особи із цієї групи (звідсіля й відома увага до різних «нетрадиційних» меншин), урешті-решт, обов'язок створення необхідних умов для кожного індивіда задля задоволення його життєвих проблем. У такому сенсі поняття людської гідності, дійсно, охоплює велике коло прав і обов'язків різних суб'єктів і входить до них невід'ємною складовою. Останнє саме й продемонструвала Хартія так само, як й інші нормативні та індивідуальні правозастосовні акти ЄС.

Зіставляючи в загальноконституційному аспекті права людини в конституційному праві України та ЄС, можна дійти висновку, що між ними є помітні відмінності. Розробники Основного Закону насамперед не змогли звільнитися повністю від впливу старої юриспруденції. Чинна Конституція, скажімо, декларує «невідчужуваність і непорушність прав і свобод людини» (ст. 21), але міжнародні організації з нагляду за їх дотриманням свідчать, що це залежить від того, який «режим» перемиг унаслідок виборів. А де ж усвідомлення владарюючими й підвладними «невідчужуваності і непорушності» людських прав? Очевидно, перші більш схильні вважати їх «дарунком» влади, тобто їх самих, так само і другі.

У Конституції також констатується як доконаний факт те, що ніби права та свободи людини «визначають зміст і спрямованість діяльності держави», що «держава відповідає перед людиною за свою діяльність», а забезпечення прав і свобод людини «є головним обов'язком держави» (ст. 3).

Очевидно, доцільніше було б це положення викласти у формі припису як має бути, а не як є. Тобто, і в цьому випадку простежується схильність до декларативно-політичних заяв.

Стосовно текстуального викладу прав і свобод людини належить зазначити таке. По-перше, вони загалом відповідають змісту основних міжнародних актів. По-друге, класифікуються й систематизуються права та

свободи на основі сфери їх реалізації та інтересу або відповідно до «генерацій». Зазначимо, що одним із перших, хто розробив поняття «генерація» прав і свобод, був Карел Васек (Karel Vasek), який поділив їх на три «генерації»: особистісні, громадянські й політичні, соціально-економічні й так звані «солідарні», включаючи групові права, права на мир і розвиток тощо. Тобто, із цього погляду Конституція відповідає чинним міжнародно-правовим стандартам. Разом із тим критики висловили й окремі проблемні моменти. Серед них, наприклад, брак структури в розділі II, наповнення його положеннями неоднорідного характеру – програмовими, декларативними, спрямованими на юридичні події майбутнього, що не надає можливості вважати їх правами людини; про інституційної гарантії й ті, що поряд із власне правами. Далі не позбавлена Конституція й того, що Г. Стентон назвав “claw-back clauses”, котрі потенційно можуть значно знецінити «вартість права». Почасті вони сформульовані не конкретно і є занадто широкими. Це стосується прав, установлених ст. ст. 34–35, 36, 37, тобто політичних. Найчастіше мотивами таких обмежень є суверенітет, національна безпека, територіальна цілісність, розпалювання ворожнечі, потреби охорони громадського порядку, здоров'я й моральності людей тощо.

Чинна Конституція України звертала ще на стадії обговорення увагу на те, що в ній є доволі широкий спектр прав, котрі не могли захищатися в судах усупереч визнанню норм Конституції нормами прямої дії. З іншого боку, їх реалізація вимагає таких позитивних дій з боку держави, на які вона не здатна. Зрозуміло, це насамперед соціально-економічні права.

Звичайно, можна було б продовжити цей аналіз і далі, але й здійсненого достатньо, щоб дійти ви-

сновку про перехідний характер чинної Конституції України. І знову нагадати, що головною проблемою стосовно прав і свобод людини є особливості правосвідомості, брак громадянського суспільства, недостатній рівень забезпечення й захисту.

Потреба в реформуванні Основного Закону України значною мірою пояснюється, як указувалося вище, курсом на інтеграцію з ЄС. Цього ж вимагають і зобов'язання за Угодою про асоціацію між Україною та ЄС після набрання нею чинності в повному обсязі. Цим документом передбачено і співробітництво з метою забезпечення поваги до прав людини й основоположних свобод (ч. 2 (е) ст. 1), визначення їх як однієї з основ внутрішньої та зовнішньої політики сторін (ст. 2) і водночас метою політичного діалогу (ч. 2 (е) ст. 3), основою співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки (ст. 14) тощо. Зрозуміло, що Євросоюз тут наполягає на прийнятті саме його розуміння прав людини, оскільки воно впливає з Хартії Основних (фундаментальних) свобод [15].

Отже, чинна Конституція України стосовно і змісту прав, і їх систематизації, і захисту не в усьому відповідає стандартам права людини ЄС. Першим кроком на шляху до гармонізації з ним відповідного конституційно-правового інституту України може бути проект розділу II Конституції, підготовлений робочою групою з прав людини (станом на 15 липня 2015 р.) [14]. Група здійснила спробу привести розділ II у відповідність із структурою й нормативним змістом Хартії основних прав ЄС, однак належить ще багато зробити для вирішення такого завдання. Із цим пов'язується й необхідність подальшого вивчення проблеми, якій присвячена стаття. Тому вважаємо, що необхідно й далі вивчати цю проблему.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Arden M. Human Rights and European law I Building New Legal Orders / M. Arden. – Oxford up, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : google.books.com.ua.
2. Varju Marton European Union Human Rights Law. The Dynamics of interpretation and context. – Edward Elgar, 2014.
3. Головатий С. Пропозиції щодо внесення змін до Конституції України / С. Головатий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zib.com.ua.
4. Douglas-Scott S. The European Union and Human Rights after the Treaty of Lisbon / S. Douglas-Scott [Електронний ресурс]. – Режим доступу : hr.t.oxfordjournal.org.
5. Договір о Європейском Союзе (в редакції Лиссабонского договора) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : rulaw.ru.
6. Його ж верховенство права: ідея, доктрина, принцип : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – К., 2009. – 44 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : bihum.in.ua.
7. Charter of Foundational Rights of the European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.europarl.eu.
8. Liao S.M. Etinson A Political and Naturalistic Conceptions of Human Rights: A False Polemic. P.I. – 36 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.smatthenliao.com.
9. Mayer field Jamie. The democratic legitimacy of international human rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу : faculty.washington.edu.
10. Stanton G.H. Democratization in Ukraine: Constitutions and Rule of Law / G.H. Stanton [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.genocidewatch.org.
11. Мішина Н. Європеїзація конституційного права України: проблеми і перспективи / Н. Мішина // Публічне право. – 2011. – № 3. – С. 12–19.
12. Права людини і оновлення Конституції України : [колективна монографія]. – Вип. 5. – Львів : Малий видавничий центр юридичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – 84 с.
13. Проект Розділу II Конституції України, напрацьований Робочою групою з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : constitution.gov.ua.
14. Проект Розділу II Конституції, підготовлений Робочою групою з прав людини станом на 15.07.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : constitution.gov.ua.
15. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua.
16. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zako5.rada.gov.ua/laws/show/501/2015.